

Oponentska ocjena disertacije Mgr. Helene Stranjik *Jazykové biografie a sociální sítě příslušníků české národnostní menšiny (na příkladu česko-chorvatského a chorvatsko-českého bilingvismu Čechů v Chorvatsku)*

Ocjenjivana disertacija predstavlja značajan prinos poznavanju češke etničke zajednice u Hrvatskoj te njezine jezične situacije u suvremenosti i prošlosti. Temelji se na primjeni u sociolingvistici razmjerno nedavno prihvaćene metode jezične biografije, a u središtu su njezina zanimanja osobne jezične povijesti nekoliko naraštaja triju porodica čiji su članovi (barem većim dijelom) pripadnici češke zajednice u zapadnoj Slavoniji te tu zajednicu predstavljaju s obzirom na njezinu zemljopisnu disperziranost: jedna je porodica iz Daruvara, druga iz obližnjega sela Daruvarski Brestovac (češ. Daruvarský Brestov), a treća iz udaljenijega sela Međurić (češ. Mezurač). Jezične biografije autorica je izradila sama na temelju nestrukturiranih (narrativnih) intervjuova koje je u razdoblju 2010.-2016. u nekoliko navrata vodila sa svojim ispitanicima. Na temelju analize izrađenih biografija nastojala je odrediti u kojim se životnim situacijama i s kojim komunikacijskim partnerima pripadnici češke zajednice u Hrvatskoj služe češkim, a kad hrvatskim jezikom te ustanoviti čimbenike koji utječu na odabir jezika komunikacije. Autorica se u analizi oslanja na primjenu pojma društvenih mreža, a marginalno se poziva i na teoriju upravljanja jezikom. U uvodu disertacije autorica je prikazala i povijest češke zajednice u Hrvatskoj, s posebnim fokusom na njezinu društvenom i prosvjetnom životu. Jedno je poglavlje u radu posvećeno i strukturnim posebnostima češkoga jezika koji u svojoj uporabi afirmiraju pripadnici češke zajednice u Hrvatskoj.

Na početku disertacije postavljene su četiri hipoteze, koje je autorica istraživanjem željela ispitati: a) asimilacija na selu sporija je nego u gradu, b) asimilacija u središtu manjine sporija je nego u udaljenijim naseljima, c) pojedinci kojima je prenošenje materinskoga jezika djeci i unucima važno aktivni su u češkim udrugama, d) pripadnici češke zajednice ne razmišljaju o svojim jezičnima i komunikacijskim obrascima, nego ih izvode automatski. Na temelju analize jezičnih biografija odabranih pripadnika češke zajednice autorica disertacije zaključuje da je prva hipoteza potvrđena, da druga nije (iako su podaci do kojih je došla, kako sama ističe, možda nedovoljni da se to moglo ustvrditi), da je treća manje-više potvrđena te da četvrta manje-više nije. U prvom redu upravo iz tih hipoteza, ali i iz nekih drugih dijelova rada, vidljivo je da disertacija nije usredotočena samo na opis i objašnjavanje jezičnih i komunikacijskih obrazaca karakterističnih za pripadničke češke zajednice u Hrvatskoj nego i (možda i u većoj mjeri) na traganje za odgovorom na pitanje što je omogućilo da materinski

(odnosno „nasljedni“) jezik u toj zajednici do danas u određenoj mjeri bude očuvan. Autorica u disertaciji dolazi do nekih odgovora, koje zatim povezuje i s prijedlozima što bi radi daljnega očuvanja češkoga jezika trebalo poduzeti. To njezinu u osnovi deskriptivno-eksplikativnom istraživačkom radu daje i aktivističku dimenziju, što ima svoje pozitivne strane, ali nosi sa sobom i određene zamke. Osim toga, u radu postoje i neke pojedinosti koje mi se čine donekle problematičnima ili ne posve razjašnjenima pa na njih valja upozoriti.

1. Kad je riječ o samoj primjeni metode jezične biografije, autorica daje pregledan prikaz literature o njoj te upozorava na njezine moguće slabosti, a zatim obrazlaže način na koji se jezičnim biografijama služi sama u svojem istraživanju. Jezične biografije svojih ispitanika izrađuje tako na temelju podataka do kojih je došla nestrukturiranim (narativnim) intervjuima, a u disertaciji ih je moguće čitati i na pozadini prikaza povijesti češke zajednice u Hrvatskoj, što je posebno važno jer (kako se pokazuje) upravo društveni i prosvjetni život zajednice imaju važnu ulogu u očuvanju češkoga jezika. Takvo čitanje iznesenih jezičnih biografija ostaje međutim samo implicitno, jer autorica podatke dobivene u intervjuima rijetko dopunjuje i uspoređuje s podacima iz drugih izvora (osim eventualno iz iskaza drugih članova obitelji). To se ne mora smatrati nedostatkom, ali svakako bi pridonijelo „težini“ argumentacije. No ono što mi se u načinu na koji se autorica služi metodom jezične biografije čini najproblematičnijim jest to što se od tri moguća tipa informacija koje se iz jezičnih biografija mogu dobiti (*jak „věci“ byly, jak události probíhaly / jak respondenti „věci“ a události prožívali / jak respondenti o daných „věcech“ a událostech vyprávějí*, str. 88-89) ograničava manje-više samo na jedan – na prvi tip (str. 112). Šteta je što autorica u obzir nije uzela i više elementa drugoga, a osobito trećega tipa, budući da ih priloženi materijal nudi u izobilju, a mogli bi se k tomu na izvrstan način analizirati metodama teorije upravljanja jezikom (*Language Management Theory*), koju autorica u radu ionako na nekoliko mjesta spominje. Može li autorica objasniti zašto je u svojoj analizi jezičnih biografija postavila takvo ograničenje? Bi li primjena metoda teorije upravljanja jezikom na analizu toga kako ispitanici pripovijedaju o događajima iz svojeg života mogla donijeti bogatije i eventualno drukčije uvide u jezično-komunikacijske obrasce u zajednici koju je istraživala?

2. Autorica u radu okvirno ističe promjenu do koje je došlo u percepciji etničkih manjina, koje su, kako navodi, još na početku 20. st. bile smatrane društvenim problemom, dok se od sredine 20. st. uzimaju „*za zdroj inspirace a za kulturní dědictví a bohatství lidstva*“ (str. 11). Čini mi se međutim da je riječ o promjeni koja se odnosi samo na „prosvijećeni“ dio zapadnih društava, dok se velik dio preostale populacije s tom promjenom ne može poistovjetiti,

o čemu svjedoči i uspon radikalne desnice diljem Zapada. U vezi s disertacijom tu bi karakterizaciju valjalo dodatno preispitati i provjeriti osobito u vezi s postkomunističkim i poslijeratnim hrvatskim društvom i šteta je što se autorica time nije više pozabavila, jer odnos većinske populacije prema manjinskoj ima velik utjecaj na očuvanje manjinskoga jezika. (Autorica doduše spominje probleme s provedbom inače uzornih zakona koji reguliraju prava nacionalnih manjina i to bi se možda moglo povezati s negativnim stavovima većinskoga stanovništva prema češkoj manjini, ali je jednako vjerojatno da su tu zapravo posrijedi problemi s funkcioniranjem pravne države u Hrvatskoj općenito.) Postoji obilje radova koji se bave odnosom etničke većine prema manjinskim zajednicama Hrvatskoj (spominjem dva: M. Mesić i D. Bagić, Stavovi hrvatskih građana prema kulturnim različitostima, *Migracijske i etničke teme* 27, 2011, 7-38; J. Čaćić-Kumpes, M. Gregurović, J. Kumpes, Generacijske razlike u odnosu prema etničkoj različitosti: stavovi hrvatskih srednjoškolaca i njihovih roditelja, *Revija za sociologiju* 44, 2014, 235-285, koju ističu uznemirujuću činjenicu da su mladi Hrvati manje tolerantni prema drugim etničkim zajednicama nego njihovi roditelji i djedovi i bake). Misli li autorica da bi to uvođenje te perspektive moglo baciti neko svjetlo na probleme kojima se bavi? Odražava li stav hrvatske većine prema češkoj manjini na uporabu češkoga u Hrvatskoj? (Moj je dojam da se odražava i da se to vidi i u jezičnim biografijama, npr. u tome da bračni partneri koji su etnički Hrvati ne žele da djeca idu u češke škole, iako bi to trebalo bolje provjeriti.)

3. Autorica u disertaciji donosi zanimljiv pregled strukturnih karakteristika češkoga jezika koji u svojoj uporabi afirmiraju pripadnici češke zajednice u Hrvatskoj (str. 46-65). Izradila ga je na temelju vlastitih zapažanja stvarne komunikacije, na temelju analize nekorigiranih tekstova predanih za objavljivanje u češkim novinama te na temelju pripovijedanja svojih ispitanika (str. 52.). Napominje pritom da je iscrpan opis češkoga jezika kojim se služe Česi u Hrvatskoj nemoguće dati jer ne postoji odgovarajući jezični korpus (str. 49), ali upravo bi njezini zapisi mogli poslužiti kao polazište za stvaranje takva korpusa i bilo bi odlično kad bi se autorica u takvo što upustila. U kontekstu rasprave o jeziku češke zajednice u Hrvatskoj autorica spominje i pojam „pluricentričnoga razvoja“ jezika, kojim se u vezi s jezikom vojvođanskih Slovaka služi M. Dudok. Autorica se ne zauzima za to da se taj pojam upotrijebi i za češki u Hrvatskoj, ali se čini i da ne smatra da bi to bilo nemoguće. No slovački u Vojvodini ima gotovo 60.000 govornika, jače socijalne barijere koje slovačku zajednicu odvajaju od većine (vojvođanski su Slovaci većinom evangelici – Slovaci katolici u prošlosti su se u Vojvodini uglavnom pomađarili, a u manjoj mjeri i pohrvatili) te čvrste i utjecajne medijske, kulturne i znanstvene institucije. Češki jezik u Hrvatskoj ima gotovo 10 puta manje

govornika i jedva da ima socijalnih barijera koje Čehe dijele od većinskoga društva, a i manjinske su im institucije znatno slabije i manje utjecajne. S obzirom na to, ali i s obzirom na opis češkoga jezika kojim se služe Česi u Hrvatskoj što je sadržan u disertaciji, nije li možda u slučaju češkoga u Hrvatskoj opravdanije govoriti o procesima jezične atricije i zamjene jezika nego o pluricentričnom razvoju?

4. Kad je riječ o društvenom i prosvjetnom životu češke zajednice, autorica je potanko rasvijetlila čimbenike za koje smatra da su pridonijeli očuvanju češkoga jezika. No mnogi od njih u današnjim uvjetima ne funkcioniraju ili funkcioniraju teže nego prije – autorica kao najvažniji od njih ističe da je izvođenje školovanja na češkom jeziku prema modelima A i B otežano jer nema dovoljno nastavnika koji bi govorili češki, a ima i sve manje djece koja govore češki dovoljno dobro da se na tom jeziku mogu školovati. (S druge strane, za model C postojano raste zanimanje učenika, ali on kao da ostaje izvan zanimanja autorice disertacije, a meni se čini i češke zajednice u Hrvatskoj općenito.) Budući da se autorica u disertaciji bavi i problemom očuvanja jezika, tj. da posrijedi nije čisti opis i analiza jezično-komunikacijskih obrazaca, što misli, koji novi načini društvenog povezivanja i obrazovanja mogli pridonijeti jačanju uporabe češkog jezika u današnjim realnim prilikama u kojima živi češka zajednica u Hrvatskoj? Primjerice, s obzirom na to da se razmjerno velik broj osoba u Hrvatskoj smatra Česima, a da pritom ne govori češki, te da postoji još više osoba koje su barem dijelom češkoga podrijetla, a ne govore češki, iako bi ga rado učile, ne bi li u nastavu češkoga jezika prema modelu C trebalo ulagati puno više nego što se to trenutačno čini?

5. Za kraj još dva komentara. Kao prvo, kroz cijeli tekst disertacije stječe se dojam da se autorica koleba između deskriptivnog i aktivističkog pristupa – s jedne strane želi opisati komunikacijske obrasce i izbjegava pojam „čistoga jezika“ (npr. str. 49), a s druge strane upozorava na to da njezini ispitanici češki ne govore dobro i da će s vremenom, uz uznapredovalu asimilaciju, biti još manje sposobni za prepoznavanje svojih pogrešaka (str. 63.). To je zamka koju sam spominjao na početku: šteta je naime što autorica te dvije dimenzije rada nije jasnije osvijestila i metodološki razdvojila, jer bi joj onda iz uvida u to kako funkcionira stvarna komunikacija među pripadnicima češke zajednice bilo lakše izvući i pouke o tome što je potrebno učiniti da se uporaba češkoga (i kojega i kakva češkoga) ojača.

6. Kao drugo, autorica ističe da metoda jezične biografije omogućuje i da se istraži kako se oblikuje identitet, kakav se odnos ostvaruje prema identitetu te kako se pojedinci nose s različitim identitetima koji im se nameću izvana (str. 82). Ipak, stječe se dojam da autorica tu mogućnost nije iskoristila dovoljno i da je sklonija vjerovanju da se etnički identitet nasljeđuje

od predaka i da ga u obliku u kojem je naslijeđen treba predavati mlađim naraštajima. Štoviše, čini se da autorica zazire od liberalnijega odnosa prema etničkomu identitetu i da smatra kako bi „liberalni odgoj“ mogao dovesti u pitanje opstojnost manjinskih identiteta (str. 11., str. 162). Šteta je što autorica nije čitala Willa Kymlicku, vjerojatno najpoznatijeg suvremenog teoretičar multikulturalizma, pa i manjinskih prava, koji jasno pokazuje ne samo to da liberalni pristup ne znači kraj manjinskih kultura nego i da je u prilikama u kojima danas živimo možda čak jedini pristup koji manjinama može jamčiti opstanak. Uz takav pristup manjinska bi kultura (i identitet) zacijelo doživjeli transformacije i ne bi bili onakvi kakve su njegovali (pra)djedovi, ali u tom nema ništa loše, upravo suprotno. (Ovo ne pišem iz „salonske“ perspektive, nego iz perspektive nekoga za koga je pripadnost etničkoj manjini važan dio životnoga iskustva i tko je za probleme manjinskih zajednica i osobno duboko zainteresiran.)

Zaključno, disertacija Helene Stranjik bez sumnje predstavlja značajan prinos opisu i objašnjenju jezičnih i komunikacijskih obrazaca u češkoj zajednici u Hrvatskoj te jezične situacije te zajednice u cjelini. Kao takva ona može biti korisna i zanimljiva ne samo onima koji se zanimaju za pitanja dvojezičnosti i komunikacije u dvojezičnim zajednicama nego i onima koji se zanimaju za probleme jezične ugroženosti, očuvanja jezika, zamjene jezika i jezične atricije te za probleme jezičnih i etničkih manjina općenito. Osim toga, odabrana metodologija novost je u literaturi posvećenoj češkoj zajednici u Hrvatskoj pa i iz te perspektive ova disertacija predstavlja korak unaprijed. Preporučujem da disertacija bude prihvaćena kao temelj za obranu i da Mgr. Heleni Stranjik, u slučaju uspješne obrane, bude podijeljen akademski naslov Ph.D.

U Zagrebu, 24. kolovoza 2017.

Dr. sc. Petar Vuković, izv. prof.

(Assoc. Prof. Petar Vuković, PhD)

Katedra za češki jezik i književnost

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu